

50.013/d

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1968

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE. 84. ÉVF., 4. SZÁM 305—408. BUDAPEST, 1968. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti és bibliográfiai folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, KÓHALMI BÉLA (főszerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ (a szerkesztő bizottság elnöke), MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY, TARNAI ÁNDOR

Technikai szerkesztő

KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 fv terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

Szerkesztőség: Budapest VIII., Pollack Mihály tér 10. Telefon: 336—323

A kiadvány előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL, Budapest V., József nádor tér 1. és *bármely postahivatalban*. Csekk számlaszám egyéni: 61.257, közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8.

Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21., telefon: 111—010. Csekkbefizetési számla: 05,915,111—46. MNB egyszámlaszám: 46.

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN: Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185—612.

Előfizetési díj egy évre: 60.—Ft.

VARGA SÁNDOR

A Szabad Szó című hetilap könyves-akciói 1939–1943

Adalékok a könyvkultúra falusi terjesztésének történetéhez

A 20–25 ezer példányban megjelent szerény külsejű, kis terjedelmű (volt időszak, amikor mindössze négy-hat oldalas) hetilap könyves-akcióinak nyomom követését az indokolja, hogy a *Szabad Szót* — a szegényparasztok és agrárproletárok lapja lévén — éppen az a társadalmi réteg olvasta, amely elől hazánkban a könyv legjobban és leghosszabb ideig el volt zárva. A címben megjelölt időszakot pedig azért választottuk vizsgálódásunk tárgyául, mert a lap az 1938. évi 49. (december 4-i) számától kezdődően — azzal, hogy SZABÓ PÁL „kiadótulajdonos”-ként átvette a szerkesztését — a „népi írók” lapjává, ezzel mozgalmuk legfontosabb fórumává válva, lehetőség nyílt a könyvkultúra falusi népszerűsítésének szolgálatára is.

Visszatekintéssel kezdjük. VARGA RÓZSA egyik tanulmányában felvillantja a MEZŐFI Vilmos szerkesztette hetilap könyvet-irodalmat népszerűsítő tevékenységének képét is: „... irodalmi anyagát a két világháború közötti időben is múlt századvégi stílusú ponyvából, Kemény György és más amerikai írók verseiből válogatta. Ismert hazai élő költőket alig szólaltatott meg, klasszikusainkat is csak kivonatokban, *Bölcs emberek bölcs mondásai*, *Az élet*, *A Szerencse*, *A nő* s ehhez hasonló címek alatt. Az irodalmi színvonalat Szabolcska Mihály, vagy legjobb esetben Emőd Tamás, az ünnepi számokban néha Várnai Zseni képviselik, 10 év alatt 10-nél kevesebb verssel... Népi író elvértve se igen írt a lapba, 1928–38-ig mindössze Illyés Gyula szerepel benne egy verssel és Szabó Zoltán *Tardi helyzet* c. könyvéről jelent meg benne egy ismertetés...”¹

Ezt a képet egészítjük ki az alábbiakban néhány adalékkal.

Mint ahogy annak idején sok más lap kiadóhivatalánál, a *Szabad Szó*-nál is lehetett könyveket rendelni. Érdeemes megnézni — pl. az 1938 január számokban közzétett hirdetések alapján —, milyen könyvek is voltak ezek

A mi fogalmaink szerinti irodalmat egyetlen könyv képviseli: *Petőfi Sándor költeményei* „6 kötetben, ára mind a hatnak 2 pengő 20 fillér bérmentes küldéssel. Amerikába 50 cent”. Szerepel a hirdetésben *A megváltó Jézus Krisztus* című könyv (330 oldalon, ára 1,70 P) és az *Újszövetségi Szentírás* (670 oldalon, ára 1,90 P), majd az alábbi „olcsó népregények”: *A gályarab vagy a velencei rémes éj* 120 füzetes regény gyönyörű képekkel közel 2000 nyomtatott oldalon (ára 1,20 P); *Az égő ház titka, vagy a kétarcú asszony* 84 füzetes regény közel 1500 nyomtatott oldalon (2,— P); *Varsó hóhéra* történelmi regény 158 füzetben közel 2500 nyomtatott oldalon, képekkel (2,50 P); *Egy grófi kastély titka, vagy két hűséges szív kálváriája*. Száz füzetben közel 1600 nyomtatott oldalon képekkel (2,— P); *Sobri Jóska az úri haramia* 132 füzetben közel 2000 nyomtatott oldalon (2,— P);

¹ VARGA RÓZSA: *A népi írók Szabad Szó című lapjának történetéből*. Irod. tört. Közl. 1962. 440. l.

A hirdetés e felhívással végződik: „*Siessen a megrendeléssel, mert az utolsókat áruljuk. Ha pedig elfogy, semmi pénzért kapható nem lesz.*”²

Annak illusztrálására, milyen örökséget kapott az új „kiadótulajdonos” jellemző a lap átvételét közvetlenül megelőző időszakban közzétett az az előfizetési felhívás, mely többek között „*Valódi egyiptomi legújabb álmoskönyvet teljes csizóiával*” és „*Ujkádenciájú eljegyzési és lakodalmi versezetek*” füzetét igéri ajándékolni az új előfizetőknek.³

A *Szabad Szó* az új gazda kezében természetesen nem egyszerű folytatása volt a réginek. Nem feladatunk e változás politikai szempontból való értékelése, szükségesnek tartjuk azonban megjegyezni, hogy ez időszak jelentős részében a lap szerkesztésében a Kommunisták Magyarországi Pártja befolyása erőteljesen érvényesült: a lap munkatársai között voltak kommunisták,⁴ akik az illegalitás súlyos körülményei között a párt politikájának — a népfrontpolitikának — népszerűsítését, a munkás-paraszt szövetség szervezésének ügyét a legális hetilap adta lehetőséget felhasználva, jól szolgálták: 1941 tavaszától a *Szabad Szó* a magyar demokratikus erők egyik legjelentékenyebb sajtóorgánumává válva a magyar függetlenségi mozgalom félhivatalos lapjaként szerepelt.⁵

*

A SZABÓ Pál szerkesztette lapban a témánk szempontjából első fontosabb, sőt programadónak tekinthető publikáció VERES Péter írása:

„... Mégis csak gyalázat, hogy magyar parasztnépünk 50 évvel a haláluk után találkozik a vérből való szellemi vezetők írásaival, akkor is az elemi iskolai tankönyvekben, vagy az avas községi könyvtárakban, ha ugyan odakerülnek... kötelesség, hogy a magyar parasztság minden tehetséges és okos embere... ismerje meg a mai magyar irodalmat is.”⁶

VERES Péter e cikke tulajdonképpen határkö. A magyar kultúra történetében tudomásunk szerint ez az első olyan alkalom, amikor egy paraszt-író a könyvek olvasására egy hetilap útján *közvetlenül magát a parasztságot* szólítja fel. Érdemes megjegyeznünk a dátumot: a cikk 1939. február 5-én, vagyis a *Szabad Szónak* ugyanabban a számában jelent meg, amelynek vezércikke *Történelmi vacsora* címen a SZABÓ Pál tízéves írói jubileuma alkalmából 1939 január 26-án rendezett író-paraszt-politikus találkozóról ad számot.

Műveltséget a falunak! — követeli FÉJA Géza is a lap következő számában írott cikkében,⁷ és ő a szerzője a népkönyvtárakat követelő írásnak is (névalírással) nélkül jelent meg), mely már sejteni engedti a küszöbönálló akciót:

² *Vallásos könyvek és irodalmi művek is rendelhetők.* Szabad Szó — Képes Világlap. 1938. jan. 2. 6. l. Megismételve jan. 9. 5. l., jan. 23. 6. l. (A felsorolt kiadványok az 1927–1929. években jelentek meg.)

³ *Előfizetési felhívás.* Uo. 1938. ckt. 23.

⁴ SZABÓ Pál: *A süllyedő élet sodrán. Emlékek a Szabad Szó-ról.* Kortárs, 1965. 1. sz. 120. l.

⁵ KÁLLAI Gyula: *A magyar függetlenségi mozgalom 1936–1945.* Ötödik, átdolgozott kiadás. Bp. 1965. 105. l.

⁶ VERES Péter: *A parasztság és az igazi magyar irodalom.* Szabad Szó. 1939. febr. 5. 8. l.

⁷ FÉJA Géza: *Műveltséget a falunak!* Uo. 1939. febr. 12. 3. l.

„... A mai magyar írók legtöbbje, s tegyük hozzá, legértékesebbjei, valamennyien a népi gondolat hívei, a nép számára írnak elsősorban s legnagyobb vágyuk az, hogy népi olvasóközönségük, megértő népi közösségük legyen.

Meg kell tehát mielőbb találnunk a módot, hogy megfelelő, a kor színvonalán álló népkönyvtárak keletkezzenek. A magyar író és a magyar nép immár megpecsételt szövetségének kell ezt a nagy művet útnak indítania...⁸

A Falukönyvtár Szövetkezet

1939. február 21-én a *Szabad Szó* szerkesztőségében a lap köre tömörült 24 író, újságíró, paraszt-politikus megalakította a Falukönyvtár Szövetkezetet. Az erről szóló híradás⁹ körvonalazza a szövetkezet célját: egyelőre kétszáz falut népkönyvtárral ellátni, s pontosan felsorolja az alapító tagokat s a megválasztott tisztségviselőket. E közleményből azonban egyáltalán nem tűnik ki, hogy a Falukönyvtár Szövetkezet tulajdonképpeni célja a népi írók könyveinek *kiadása*, vagyis szövetkezeti szervezetben működő *könyvkiadó létrehozása volt*, s csak másodsorban anyagi alap megteremtése a népkönyvtárak részére történő könyvvásárlásra.¹⁰

A munka megindult, de már részjegy-kibocsájtásra sem kerülhetett sor: a cégbejegyzés elfogadására illetékes hatósági szerv, a Cégbíróság a Falukönyvtár Szövetkezet megalakulását egyszerűen nem vette tudomásul. Teljesen nyilvánvaló, hogy ennek politikai okai voltak: a *Szabad Szó* körül tömörült írók közül jónéhányat ismertek már az ügyészségen.

Azt, hogy a munka mégis (nyilván még az elutasítást megelőzően) megkezdődött, a lapból is megállapítható,¹¹ s hogy a Falukönyvtár Szövetkezet megfogalmazta törekvés visszhangra talált, egész sor olvasó-levél bizonyítja.

Az olvasók leveleinek nagy számban és rendszeresen való közlése nemcsak érdekes színfoltja, hanem szerves része a *Szabad Szónak*. Az olvasólevelek áttétel nélkül a teljes valóságában-nyerségében adnak hírt arról, hogy a lap olvasóit milyen gondok foglalkoztatják, hogyan reagálnak a lapban megjelent egyes cikkekre, általánosságban: hogyan élnek, éreznek és gondolkodnak. De még a cikk formájában publikált írások jórésze is, jellegét tekintve ugyancsak olvasólevél: feladók nem „hivatásos” újságírók vagy írók voltak, s nem szerkesztőségi íróasztalon íródtak, hiszen az 1939 júliusában párttá, a Nemzeti Parasztpárttá szerveződött mozgalom vezetőinek többsége megmaradt vidéki-falusi embernek.

A tematikailag szerteágazó, sokféle-fajta olvasólevél között feltűnően nagy számban közöl a lap a falu művelődési viszonyaival s ezen belül a nyomasztó könyvhiánnyal foglalkozó írást, melyekből világosan megfogalmazódik a parasztság követelése: *könyvet a falunak!*

⁸ *Népkönyvtárakat*. Uo. 1939. febr. 19. 3. l.

⁹ FÉJA Géza: *Könyvtárakat adunk a magyar falunak*. Uo. 1939. febr. 26. 3. l. (Vö. SALLAI Pál: *Két garasos olvasókor a népek*. Pesti Divatlap, 1848. 27. sz. Közli: KOVÁCS Máté: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig*. Bp. 1963. 648—650. l.)

¹⁰ FÉJA Géza szóbeli közlése.

¹¹ FÉJA Géza: *Gyűjtjük népkönyvtáraink anyagát*. *Szabad Szó*, 1939. márc. 5. 3. l.; *A Falukönyvtár Szövetkezet*. Uo. 1939. ápr. 23. 3. l.; *A Falukönyvtár Szövetkezet megkezdő működését*. Uo. 1939. ápr. 23. 7. l.

Íme, néhány levélrészlet:

ILIÁS Ferenc tanító, egy fertőszentmiklósi törpebirtokos fia, ezt írja:

„... A községi könyvtárak rém silányak és hiányosak. Nem a mi ízlésünk szerint válogatták meg őket. Hiányoznak onnan a mi könyveink. Ami található, azt is kevesen olvassák. Az ügyetlen, tudatlan könyvtárosok ennek az okai. A népet fel kell világosítani a könyvekről s kezébe kell nyomni a jó könyvet. Ha ezt tennék s jó könyvek lennének, a parasztság szíves-örömmel olvasna, tanulna. Bármint beszélnek is, én tapasztalataimból tudom, hogy szeret népünk művelődni, tanulni, olvasni. Csak az a baj, hogy nincs miből és nincs anyagi ereje és ideje, hogy erre áldozni is tudjon...¹²

Ifj. NÁNÁSI László kisújszállási földműves, aki részt vett a „történelmi vacsorán” és azóta rendszeresen tudósítja a lapot, így vélekedik:

„... Tudom, hogy amikor sóra, cukorra is nehezen kerül a háznál a pénz, nehéz jó új könyveket vásárolni, de azért lehetetlenség nincs. Alljunk össze, vegyünk közösen jó könyveket. Vagy olvasóköri útján próbáljunk könyveket szerezni.... Járjunk el az olvasóköribe is, s ott beszélgessünk sorsunkról-jövőnkéről...¹³

Bár a Falukönyvtár Szövetkezet elnevezést már egyáltalán nem használják, az akció folytatódik: az első százkötetes népkönyvtárat (az eddig már háromezer kötetre szaporodott könyvállományból) a főtí Faluszínpad felavatása alkalmából adták át a főtí gazdakörnek.¹⁴ Ezt követően már csak négy beküldött levél tanuskodik arról, hogy az akció keretében összegyűjtött könyvek falura kerültek.¹⁵

Abból, hogy az akció megindulása és az utolsó ilyenfajta híradás megjelenése között két esztendő eltelt, arra lehetne következtetni, hogy az akció két évig élt. Ez azonban csak látszat, hiszen az a becsületes törekvés, mely a Falukönyvtár Szövetkezetben öltött volna testet, a horthysta hatóságok „jóvoltából” tulajdonképpen meghalt, mielőtt megszületett volna: sem szövetkezeti könyvkiadó nem alakult,¹⁶ sem pedig a falukönyvtárak nem szerveződtek szövetkezeti alapon.

¹² ILIÁS Ferenc: *Miért nem művelődhet a parasztság?* Uo. 1939. jún. 4. 3. l.

¹³ Ifj. NÁNÁSI László: *Téli teendőik*. Uo. 1939. nov. 26. 3. l. (E levél írója jelenleg a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja, a SZÖVOSZ felügyelő bizottságának elnöke.) Hasonló tartalmú cikkek, levelek az 1939–1940 évi számokban: SERES József: *Népkönyvtár és népkultúra*. Uo. 1939. márc. 12. 4. l.; KESZEG István (földmunkás, Marcelháza): *A falu műveltsége*. Uo. 1939. ápr. 16. 6. l.; BAZSÓ István: *Az olvasó magyar nép*. Uo. 1939. máj. 7. 9. l.; VARGA György: *Olcsóbb tankönyvet a falu gyermekeinek*. Uo. 1939. szept. 10. 3. l.; NÁDASDY József: *Mit olvassunk?* Uo. 1940. jan. 7. 4. l.; SERES József: *A népkultúra ügyében*. Uo. 1940. ápr. 14. 3. l.; Ifj. NÁNÁSI László: *A könyvnapról a parasztoknak*. Uo. 1940. jún. 2. 3. l.; SZABÓ Bertalan (Hejőpapi): *Intelem a magyar parasztsághoz*. Uo. 1940. szept. 22. 4. l.; ILIÁS Ferenc: *Sötétek a falvak*. Uo. 1940. okt. 27. 4. l.; JAKAB András (Legenye): *Nincs könyv!* Uo. 1940. nov. 3. 3. l.; Ifj. VARGA István (Csépa): *Könyvet a falunak!* Uo. 1940. dec. 15. 3. l.

¹⁴ DARVAS József: *Felavattuk Fótton az első faluszínpadot*. Uo. 1939. dec. 3. 3. l.

¹⁵ M. CSIKAI László és RÁCZ András köszönik meg a szerkesztőségnek a Tiszaladányi Olvasókör részére küldött értékes könyveket tartalmazó könyvtárat. Uo. 1940. márc. 24. 3. l. (Vö. BÉNYEI Miklós: *A népi írók hatása Tiszaladány olvasói kultúrájára*. Könyvtáros. 1967. jan. 41–42. l.); SZABÓ Bertalan (Hejőpapi) megköszöni, hogy a *Szabad Szó* 1940 szeptember végén 90 kötetből álló kis könyvtárat ajándékozott a községnek. Uo. 1940. okt. 20. 4. l.; A szalafői Keresztyén Ifjúsági Egyesület vezetősége megköszöni a *Szabad Szónak* az egyesületi könyvtár gyarapítására küldött könyveket. *Köszönet a Szabad Szónak*. Uo. 1941. febr. 23. 4. l.; Olvasó-levél említi: 1940-ben a *Szabad Szótól* 50–60 db. jól összeválogatott könyvekből álló kiskönyvtárat kaptak teljesen ingyen, még a postaköltség sem őket terhelte. TOLDI Antal Károly: *A paraszti ifjúság két arca*. Uo. 1942. febr. 1. 3. l.

¹⁶ Ezen a tényen az sem változtat, hogy 1939 közepén a Cégbíróság a „Tücsök Irodalmi- és Művészeti Szövetkezet” működését (kezdeményezője ERDÉLYI József költő

Azaz, a könyvtárak vonatkozásában az erőfeszítések még sem voltak teljesen meddőek, az elvetett mag néhány helyen kisarjadt. Három és fél esztendő (!) múltán két olyan jellegű cikkel is találkozunk a lapban, majd további egy év múlva egy harmadikkal is, mely ezt látszik igazolni.

Az első SERES József cikke, aki arról számol be, hogy a hatezeröttszáz lakosú községükben népkönyvtárat akarnak létesíteni úgy, hogy havi 50 fillér lenne a könyvvásárlásra befizetendő összeg.¹⁷ Bár a cikk befejező részében a szerző azt igéri, hogy törekvéseik megvalósulásáról a *Szabad Szó*ban be fog számolni, erre nem került sor. Tőle magától tudjuk azonban a folytatást: a népkönyvtár a fenti alapon Kunágótán létrejött. A köréje csoportosult paraszti fiatalok megszervezték a gyűjtést, rendszeresen résztvettek a SERES József által tartott könyvismertetőkön, előadták DARVAS József *Szakadék* című drámáját, ennek jövedelméből is könyvet vettek, sőt a községi előjáróság hozzájárulásával a régóta használaton kívül levő községi könyvtárból azokat a könyveket, amelyeket erre alkalmasnak tartottak, ugyancsak átvették. Úgy, hogy már a meginduláskor mintegy 250 kötettel rendelkeztek: többségük magyar klasszikus és a népi írók műve volt.¹⁸

A másik ilyen jellegű kezdeményezésről SOMOGYI Imre ad hírt a lapban. Az ormánsági fiatalok az Ormánsági Könyvtár Szövetkezet keretében kötelezték magukat évi tíz pengő befizetésére, melyből könyvet vásárolnak. Több falu ifjúsága műsoros estet is rendezett, ezek jövedelméből is könyvet vásároltak. Küldtek könyvet a népi írók is, sőt egy magát megnevezni nem akaró pesti ügyvéd a népi írók könyveinek 46 kötetét juttatta el. SOMOGYI Imre az utóbbit óriási jelentőségűnek tartja azért „...mert hitet ad az Ormánság ifjúságának, hogy az ő munkájukat mások is figyelik, fontosnak tartják és kérés nélkül is segítségükre mennek...” SOMOGYI Imre fontosnak tartja az ilyen népi megmozdulások segítését, hogy az egész országban meg lehessen szervezni a parasztság által fenntartott Falukönyvtár Szövetkezeteket: „...Önállóságra, kezdeményező készségre kell nevelni az ifjúságot: teremtsen meg maga a saját népkönyvtárait.”¹⁹

A harmadik ilyen jellegű híradás ifj. NÁNÁSI László (Kisújszállás) levele. Közli, hogy a kisújszállási gimnázium tanári könyvtárát megnyitották a nagyközönségnek, és gyűjtés útján szerzett pénzből is vásároltak könyveket: az olvasási illetékből — havi 1 pengő — tudják megvásárolni az új könyveket.²⁰

A lapban is jórészt nyomon követhetően tulajdonképpen ezzel ért véget a *Szabad Szó* Falukönyvtár Szövetkezet akciója. Feltételezhető azonban, hogy a lap olvasói, ha jogilag és formailag nem is szövetkezeti keretben, de az anyagi eszközök fentiekhez hasonló módon történt biztosításával jóval több községben hoztak létre és működtettek könyvtárakat.

volt) bejegyezte. Törekvéseiről a *Szabad Szó* is hírt adott (1939. nov. 19. 5. l.). Jelent meg egy rövid közlemény a lapban arról is, hogy e szövetkezet elhatározta a népi írók könyveinek — amit a könyvkiadók eddig hat-nyolc pengős áron adtak — egypengős áron való kiadását. (1940. jún. 30. 4. l.) A megvalósításra azonban a könyvkiadási tevékenységhez szükséges tőke hiánya miatt nem került sor. (ERDÉLYI József költő és BARSÍ Dénes író) — a „Tücsök Szövetkezet” egykori ügyvezető-igazgatója — szóbeli közlése.)

¹⁷ SERES József: *Alapítunk népkönyvtárakat!* Uo. 1942. okt. 11. 3. l.

¹⁸ SERES József szóbeli közlése.

¹⁹ SOMOGYI Imre: *Példát mutat a Baranyai Falukönyvtár Szövetkezet.* Uo. 1942. nov. 1. 3. l.

²⁰ *Levelek — válaszok.* Uo. 1943. dec. 12. 4. l.

A Szabad Szó könyvszakosztálya²¹

Bevezetőnkben jeleztük, hogy a MEZŐFI szerkesztette *Szabad Szó* kiadóhivatalától lehetett könyvet rendelni: erre több-kevesebb rendszerességgel hirdetésben hívta fel a lap olvasói figyelmét.

SZABÓ Pálék ezt a tevékenységet — legalábbis intézményes formában — egy ideig nem vették át. A kiadóhivatal ugyan SZABÓ Pál új regényére előfizetéseket elfogadott;²² a lap előfizetői BAJCSY ZSILINSZKY Endre: *Egyetlen út: a magyar paraszt* című könyvét „a szerző jóvoltából önköltségi áron alul egy pengős rendkívül kedvezményes áron” a szerkesztőség útján megrendelhették;²³ és más könyvek is megrendelhetők voltak a *Szabad Szó* címén.²⁴ A lap e tevékenysége azonban egyelőre nem vált általánossá, sőt a kiadóhivatal arról is értesítette az előfizetőket, hogy könyvárusítással nem foglalkoznak, könyvárjegyzéket küldeni nem tudnak, szívességből azonban beszerzik a könyveket, ha az előfizetők levelükhöz 40 filléres érvényes levélbélyeget mellékelnek postaköltségre.²⁵

Hogy az olvasók ilyenfajta érdeklődése viszonylag jelentős lehetett, bizonyítja a kiadóhivatalnak egy rövid felhívása, melyben a könyvrendelések feladót arra kéri, hogy válaszában költségeire 20 filléres bélyeget mellékeljenek, utánvétellel pedig ne rendeljenek könyvet.²⁶

Csak több, mint fél esztendő múlva jelenik meg ismét olyan közlemény, amely — nyilván hogy az olvasók követni tudják a nyugati front eseményeit — Európa politikai térképét,²⁷ illetve könyveket úgy ajánl, hogy azok a lap kiadóhivatalától megrendelhetők.²⁸

Egészen kirívóak a lapban a CSITE Károly színdarabjait propagáló hirdetések. A „vidám népszínművek” között ilyen címek találhatók: *Magyar szív, Kis Erzsikém, Bíró Marcsa eljegyzése, Hejehuja kézfogó, Isten hozzád piros kendő, Levente a galambom, Judkánál nincs semmi baj*; az „1 felvonásos hazafias színjátékok”: *Hazádnak rendületlenül, Turán fia, Pozsony Kassa Kolozsvár*. Ezek „... a vallás és közoktatásügyi minisztérium által engedélyezett műkedvelői színdarabok jegyzékébe felvett...” népszínművek, melyek „... legtöbbször eddig 2–3000 helyen játszották műkedvelők” — közli a lap nyilván megnyugtatóan.²⁹

A lap 1941. jan. 5-i számában jelent meg a *Mit olvassunk?* című szerkesztőségi cikk, mely annak bizonyítéka, hogy ezidőtájt már erőteljesen megszaporodtak a szerkesztőséghez küldött, könyvvásárlási tanácsot kérő levelek. E cikk felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy bár az olcsó könyvek rendszerint silányak, néhány kiadó szerencsére megpróbálkozott *olcsó és jó* könyvek kiadásával. Példaként a Franklin Társulat klasszikus költőinket népszerűsítő olcsó sorozatát említi, megjegyezve, hogy „... Kár, hogy súlyt helyezett

²¹ E fejezet keretében a lapban megjelent, más olyan könyvet-népszerűsítő közleményről is említést teszünk, mely tartalmazza, hogy a könyvet a *Szabad Szónál* lehet megrendelni, vagy előjegyezni.

²² Uo. 1939. jan. 15. 2. l.

²³ Uo. 1939. febr. 12. 11. l.

²⁴ Uo. 1939. márc. 12. 3. l.; aug. 27. 7. l.

²⁵ Uo. 1939. okt. 22. 5. l.

²⁶ Uo. 1940. márc. 3. 5. l.

²⁷ Uo. 1940. ápr. 7. 5. l. Megismételve: ápr. 14. 5. l. és május 26. 5. l.

²⁸ Uo. 1940. ápr. 28. 6. l.; máj. 26. 5. l. (Ez utóbbi megismételve: jún. 2. 5. l.)

²⁹ Uo. 1940. szept. 8. 5. l. (Megismételve: szept. 15. 5. l.; szept. 22. 5. l.; okt. 13.

a díszes kiállításra is, mert így a füzetek még mindig elég drágák, áruk egyenként 44 fillér . . .”

Népszerűsíti e cikk a „Népművelők Társasága” 10 filléres sorozatát, az „Érdekes Regények”-et is, közölve, hogy a jövő évben 20 filléres kiadásban a magyar klasszikusok válogatott műveit szándékoznak kiadni.

A cikk JÓKAI műveinek olcsó kiadását sürgeti, illetve megállapítja, hogy a Franklin Társulat a kiadói jog birtokában nem készít olcsó JÓKAI kiadványokat, de másoknak sem engedi át. „. . . Így legutóbb minket is elutasított azzal a kérésünkkel, hogy engedje meg Jókai egyik hosszabb, kedves elbeszélésének a „Nagyenyedi két fűzfá”-nak a Szabad Szó-ban való közlését. Márpedig Jókainak a néptől való elvonása igen nagy hiba és bűn a magyar néppel szemben . . .”³⁰

A lap 1941. március 23-i számában a hírek rovatban jelenik meg az alábbi közlemény:

„Mintegy olvasóink részéről állandóan felmerült az az igény, hogy egyrészt a könyvújdonságokat, másrészt társadalmi, gazdasági és szakmai régebben megjelent könyveket lapunk által szerezzenek be, elhatároztuk, hogy könyvszakosztályt létesítünk. Könyvszakosztályunk a jövőben bármely könyv beszerzését vállalja és emellett szívesen vállal tanácsadó szerepet magán-, vagy népkönyvtárak létesítésénél. Könyvszakosztályunk vezetését Iliás Ferenc munkatársunk vette át. A megrendelések a Szabad Szó címére küldendők, a borítékon könyvszakosztály megjelöléssel.”³¹

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ez a szépen hangzó elnevezés: „könyvszakosztály”, valamiféle, a lap szerkesztőségén belüli kisebb-nagyobb szervezett egységet jelentett. Sőt ILIÁS Ferenc mint a „könyvszakosztály vezetője” annak ellenére, hogy aktívan részt vett a szerkesztőség munkájában, tulajdonképpen nem volt a lap belső munkatársa.³² ILIÁS Ferenc 1941. márciusában utazott fel falujából a Sopron megyei Fertőszentmiklósról Budapestre. A Szabad Szó szerkesztőségében lakott: újságpapíron aludt, és egy DONÁTH Ferentől kapott pokróccal takarózott.

A könyvszakosztály létesítését bejelentő közleményt követően két hét múlva jelenik meg az első hirdetés, mely „Népi írók könyvei” sorában BAJCSY ZSILINSZKY Endre: *Helyünk és sorsunk Európában*, KOVÁCS Imre: *A paraszt életforma csődje*, VERES Péter: *Az Alföld parasztsága és a Gyepsor*, valamint DARVAS József: *Máról-holnapra* című művét, továbbá a „Kék könyvek” sorozat köteteit úgy ajánlja, mint amelyek a lap könyvszakosztályánál megrendelhetők. Ez utóbbiak: KOVÁCS Imre: *Szovjet-Oroszország agrárpolitikája*, BÁLINT György: *Veszély Ázsiában*, MARKOS György: *Az orosz ipar fejlődése Nagy Pétertől Sztálinig*, PÁLÓCZY-HORVÁTH György: *Balkán a viharban*, FÖLDES Ferenc: *Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon*, NAGY Iván: *Szovjet-Oroszország kollektív mezőgazdasági termelése*.³³

A Szabad Szó könyvosztálya ezt követően DARVAS József, KOVÁCS Imre, SZABÓ Pál, NAGY István és TATAY Sándor szépirodalmi művein kívül TRAVEN SMELJOV, ROESMANN, SZEJFULLINA, PANFJOROV és GORKIJ könyvek megrendelésére hívja fel az olvasó figyelmét.³⁴

ILIÁS Ferenc tehát megkezdte a lap olvasói körében a haladó irodalom népszerűsítését. Úttörő munkát végzett, hiszen annak ellenére, hogy e köny-

³⁰ *Mit olvassunk?* Uo. 1941. jan. 5. 4. l.

³¹ *A Szabad Szó Könyvosztálya*. Uo. 1941. márc. 23. 5. l.

³² Vö. ILIÁS Ferenc visszaemlékezései (kézirat). Párttörténeti Intézet Archivuma H-i-9.

³³ *Mit olvassunk?* Szabad Szó 1941. ápr. 6. 2. l.

³⁴ *Mit olvassunk?* Uo. 1941. máj. 25. 2. l.

vek nagyobb része a harmincas évek közepén már megjelent, a *paraszttság* figyelmét ezekre a művekre eddig aligha hívták fel. Igaz viszont, hogy ebben az időszakban a haladó, s ezen belül a szovjet-irodalom népszerűsítésére viszonylag kedvezőbb volt a légkör: éppen két hónappal e felhívás megjelenése előtt adta vissza a Szovjetunió kormánya a 48-as zászlókat és alig két héttel azelőtt zárta be kapuit a Budapesti Nemzetközi Vásár, ahol a Szovjetunió pavilonjának megtekintésével több mint egymillió ember adott kifejezést a Szovjetunió iránti megbecsülésének és szeretetének.

Ez az időszak azonban már négy hétig sem tartott: a Hitler-fasiszták, majd ezt követően magyar csatlósaiak hátbatámadták a Szovjetuniót. A *Szabad Szó* „könyvszakosztályának vezetője” ekkor betegségéből lábadozott: súlyos mellhártyagyulladás került kórházba. A „könyvszakosztály” propaganda munkájában bekövetkezett háromhónapos szünet okáról (vagyis ILLÁS Ferenc betegségéről) egyébként a szerkesztőség is hírt adott a lapban azzal a kéréssel, hogy akik a *Szabad Szó* könyvszakosztályánál könyveket rendeltek és mindaddig nem kapták meg, legyenek türelemmel. Mihelyt ILLÁS Ferenc visszaállhat posztjára, a kért könyveket azonnal postára adja.³⁵ Ezt azonban — tekintettel arra, hogy felgyógyulását követően hazautazott falujába — nem ő, hanem barátja, az 1941 nyarán Budapestre érkező FEHÉR Lajos végezte el.

FEHÉR Lajos a fővárosban ekkor a Pfeiffer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) Kossuth Lajos u. 5. sz. alatti könyvesboltjában könyvkereskedő gyakornokként helyezkedett el, s a Kommunisták Magyarországi Pártja megbízásából vett részt a *Szabad Szó* szerkesztési munkájában. Ő a szerzője a *Könyvet a falunak!* című cikknek, amelyben a lap előző számaiból idézett olvasó-levelekkel is bizonyítja, hogy „... tudás kell a falunak... mert tudás nélkül tétova, bizonytalan és bátortalan a cselekvés...”, és a legközelebbi ilyen természetű feladatként a fércmunkák kiszorítását jelöli meg. Bejelenti, hogy

„... a falu könyvekkel való ellátásának munkáját, amelyet nem várt okok közbejötté miatt pár hónappal ezelőtt félbe kellett szakítanunk, ismét elindítottuk, az előbbinél jóval nagyobb keretben. Nemcsak azokat a könyveket kívánjuk eljuttatni olvasóinkhoz, amelyek a magyar dolgozó osztályok sorskérdéseivel foglalkoznak, hanem olyanokat is, amelyek a külföldi munkások életével ismertetnek meg bennünket.

Ezúttal közlünk alább egy könyvlistát, későbbi számainkban ismét másat, amelyekből olvasóink bőven választhatnak. Arra kérjük az érdeklődőket, hogy a megrendeléseket ne a szerkesztőséghez, hanem a *Szabad Szó* Könyvszakosztályához címezve küldjék be. Könyvjegyzéket kívánatra bárkinek küldhetünk címére.”³⁶

A cikket követő könyvhirdetés (melyet két hét múlva megismételt a lap) tizenegy magyar és hat külföldi író szépirodalmi és ismeretterjesztő művét tartalmazza.

Néhány ezek közül: BÁLINT György: *Veszély Ázsiában*, DARVAS József: *Állomás*, ILLYÉS Gyula: *A puszták népe*, NAGY István: *Oltyánok unokái*, SZABÓ Pál: *Őszi vetés*, VERES Péter: *Parasztország, magyar ország*, GORKIJ: *Tselkas*, SMEDLEY: *Vérző Kína*, TRAVEN: *Gyapotszedők és Fehér rózsák*.³⁷

Az akció folytatása (vagyis a *Mit olvassunk?* rovat) kilencféle szakácskönyvet és befőzési tanácsadót és tizenegy állattenyésztési szakkönyvet,³⁸

³⁵ Uo. 1941. júl. 6. 5. l.

³⁶ FEHÉR Lajos: *Könyvet a falunak!* Uo. 1941. aug. 17. 4. l.

³⁷ *Mit olvassunk?* Uo. 1941. aug. 17. 4. l. Megismételve: 1941. aug. 31. 2. l.

³⁸ *Mit olvassunk?* (Gyakorlati jellegű hasznos könyvek.) Uo. 1941. okt. 12. 2. l.

a következő pedig főleg történelmi ismereteket terjesztő műveket tartalmaz. Néhány könyvcím ezek közül: PETŐFI: *Összes versei*, ADY Endre: *Jóslások Magyarországról*, ILLYÉS Gyula: *Petőfi*, BENEDEK Marcell: *Költők a szabadságért*, SUPKA Géza: *1848*.³⁹ Ez utóbbi hirdetést teljes egészében megismételve, FEHÉR Lajos (hivatkozva egy, a lap könyvosztályához érkezett levélre, melyben írója az 1848.-as forradalommal és az utána következő szabadságharcral foglalkozó könyvet kér) ismerteti az első független magyar kormányának az olasz szabadságharc ellen hozott intézkedéseit.⁴⁰ E történelmi esemény bemutatásával a szerző célja világos, s az analógiát a lap olvasóinak többsége nyilván meg is értette: a magyar népet urai akkor is, *most is* a haladás erői ellen vitték háborúba.

Ezzel a *Szabad Szó* könyvszakosztályának működése befejezettnek is tekinthető, ui. ilyen elnevezéssel hirdetés vagy közlemény a lapban többé nem jelent meg. Ennek oka, hogy mivel a KOSSUTH Lajos és TÁNCICS Mihály sírjának a Halottak napja előestéjén (1941. november 1-én szombat délután 4 órakor) a Kommunisták Magyarországi Pártja kezdeményezésére szervezett megkoszorúzása a háborúból való kilépés, a különbéke melletti lelkes hangulatú tömegtüntetéssé vált, a párt a tüntetés egyik szervezőjét, FEHÉR Lajost — hogy a rendőrség figyelmét róla eltereljük —, átmenetileg Debrecenbe, a *Tiszántúl* című laphoz küldte.⁴¹

A képet, amelyet a Szabad Szó „könyvszakosztályának” a három hónapos kényszerszünettel együtt is alig fél évig tartó működéséről felvázoltunk, ki kell egészítenünk annak leírásával, ahogyan a hirdetésekre beérkezett megrendeléseket a „könyvszakosztály” teljesítette.

FEHÉR Lajos közléséből tudjuk, hogy sem *egyetlen* kiadó (a „könyvszakosztály” által hirdetett könyveket tucatnyi különböző kiadó: Athenaeum, Cserépfalvi, Faust, Franklin, Genius, Magyar Élet, Officina, Pantheon, Nyugat, stb. adta ki), sem egyetlen könyvkereskedő nem állt az akció mögött. Az első időszakban a beérkezett megrendeléseket FAUST Imrének adták át expediálásra. Félve azonban, hogy a horthysta államvédelmi szervek (melyek a FAUST-kiadó tevékenységét állandóan figyelték) birtokába juthattak a könyvmegrendelők címeinek is és ezzel esetleg nehéz helyzetbe hozták volna őket, ezt a gyakorlatot megszüntették; a könyveket megvásárolták és a lap szerkesztőségéből expediálták.⁴²

ILLÁS Ferenc a már idézett visszaemlékezéseiben egyébként arról is ír, hogy „... Kapcsolatot teremtettem CSERÉPFALVI könyvkiadóval és a Kék könyveket, más marxista irányú könyveket, GORKIJ: Az anya című regényét, TRAVEN-regényeket a munkásság körében is terjesztettük...” Gyakran előfordult, hogy azokat a Cserépfalvi-kiadványokat, melyek betiltására számítottak, ILLÁS Ferenc és társai még a könyvkötőtől vitték el: amire az elkobzás végrehajtását elrendelő utasítás megérkezett, a könyvek már nem voltak a kiadó raktárában.⁴³

³⁹ *Mit olvassunk?* Történelmi tárgyú könyvek. Uo. 1941. okt. 26. 6. l.

⁴⁰ FEHÉR Lajos: *Mit olvassunk!* Uo. 1941. nov. 9. 4. l.

⁴¹ FEHÉR Lajosnak, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa elnökhelyettesének szóbeli közlései.

⁴² FEHÉR Lajos szóbeli közlése.

⁴³ CSERÉPFALVI Imrének, a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja igazgatójának szóbeli közlése.

A Szabad Szó vándorkönyvtár-akciója⁴⁴

1941 októberétől ERDÉLYI József nevetlenfalusi (Ugocsa megye) joghallgatónak, a Bolyai Kollégium tagjának a faluról egyetemre került és az otthon maradt parasztfiatalok közötti kapcsolat megszakadásáról írott (illetve az összefogás szükségességét hangoztató) levele nyomán⁴⁵ izgalmasan érdekes vita bontakozik ki a lap hasábjain. A vitázók mindegyike egyetért e kapcsolat szükségességével, ennek konkrét formái azonban mindaddig nem fogalmazódnak meg, míg ERDÉLYI József nem tesz javaslatot arra, hogy ezt az összefogást a falu könyvekkel való ellátásában teremtsék meg: azok a parasztfiatalok „... akik érdeklődnek a könyvek és a tudás iránt, falvanként álljanak össze és vegyék meg közösen a szükséges könyveket”. Ehhez az anyagi alap megteremthető: „... Gondoljunk csak arra, mennyit költünk el itálra, dohányra és más felesleges dolgokra, amik egyúttal egészségrontók is. Ha ezeknek csak egy részéről is le tudnánk mondani, mindjárt jutna pénz szervezkedésre, újságra és könyvre is...” — idézi ERDÉLYI a lap 1941. november 9-i számából KOVÁCS Lajos olvasó-levelét. Ezek a könyvolvasó közösségek — a javaslat szerint — kapcsolatot teremthetnének a szomszéd falu hasonló gondolkozású fiataljaival, megszervezhetnék a könyvcsereit. Ahol viszont nem akarnak önálló vállalkozást kezdeni, a faluban meglévő egyesületi vagy más könyvtárral való együttműködést javasol: meg kell kérni a könyvtár vezetőjét, hogy az ott levő jó könyveket bocsássa a fiatalok rendelkezésére, esetleg bízson meg parasztfiú könyvtárost és szerezze be a közösség kívánsága szerint a népi írók könyveit vagy más hiányzó könyveket. Még a leventeintézmény felhasználását is lehetségesnek tartja ilyenfajta könyvtár létrehozására, ehhez szükséges anyagi alapoknak bállal, előadással, ünnepéllyel való megteremtésére.

Az egyetemisták — a javaslat értelmében — a falvaikban végzendő felvilágosító munkával, jóindulatú nagy könyvkereskedőkkel és könyvkiadókkal való kapcsolatukat felhasználva, kedvezményes áru könyvbeszerzéssel (általában a könyvek beszerzésével), tanácsokkal működhetnek köze.⁴⁶

Fordulatot ad a vitának ERDÉLYI József barátjának, KOMLÓ Lászlónak, a Bolyai Kollégium tagjának újabb levele (már korábban is részt vett a vitában), aki kemény szavakkal ostromozva a vadnyugati filmeket néző, ponyvairodalmat olvasó, a kispolgári szokásokat és kultúrát „tanuló” parasztokat, csalódottan ír arról, hogy hiába volt a kezdeményezés, nem jelentkezett senki könyvért, vagyis, nem akar a parasztfiúság tanulni.⁴⁷

E megállapítás ellen tiltakozik KUTRUCZ Gizella szimói parasztlány (aki ugyancsak részt vett már korábban is a vitában): „Nem igaz, hogy nem akarunk tanulni!” — csakhogy: „a falunkbeli, közkönyvtár vezetését és

⁴⁴ Nem kétséges, hogy a „vándorkönyvtár” fogalom a munkásmozgalomból került ide. (Vö. KERESZTES Mihály: *Napnyugtától napkelteig*. Kossuth Könyvkiadó 1968. 126. l.) KENDE István személyes közléséből tudjuk, hogy az 1939–40-es években is javában folyt a Szociáldemokrata Párt keretében kommunista vezetés alatt működő Országos Ifjúsági Bizottság (OIB) falusi szervezeteinek vándorkönyvtárakkal való ellátása. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a *Szabad Szóban* e fogalom első ízben abban a levélben szerepel, amelynek írója KUTRUCZ Gizella szimói parasztlány, a csehszlovák kommunista mozgalom neveltje.

⁴⁵ ERDÉLYI József joghallgató: *Levél a parasztfiúsághoz*. Szabad Szó 1941. okt. 12.

⁴⁶ ERDÉLYI József: *Az első lépés*. Uo. 1941. dec. 7. 4. l.

⁴⁷ KOMLÓ László: *Nem akar a parasztfiúság tanulni*. Uo. 1941. dec. 28. 8. l.

könyvbeszerzéseket nem bízzák ránk . . . ami elolvasni való könyvek vannak, azokat már jóformán kiolvastuk (van, amelyiket kétszer is) és új könyveket meg nem igen tud venni a község, mivel szegény . . .” Pénzt gyűjteni és ebből könyvet venni — ez sem járható út: a pénz „. . . óriási fogalom, különösen télen. Kereset nincs, nem mehetünk napszámba dolgozni, így nincs miből spórolni sem . . .” Azt a módszert javasolja (ami nem kerül pénzbe), hogy minden parasztifjú a már kiolvasott jó könyveit küldje el az egyetemistáknak: „. . . Megpróbálnánk alakítani egy olyan vándorkönyvtár felét . . . állandóan cserélnénk, úgy, hogy csináltak egy jegyzéket a könyvekről és lehetne választani. Ha egyik nem lesz bent, bent lesz a másik . . . Én magam részéről fölajánlom mindjárt néhány könyvemet . . .”⁴⁸

Ehhez kapcsolja mondanivalóját FEHÉR Lajos, aki a *Tovább egy lépéssel* című vezércikkében meghatározza a legközelebbi teendőt: valósítsuk meg a vándorkönyvtárakat. „. . . A vándorkönyvtár lényege a mozgásában van . . . a könyv embereket fog össze, mozgat embereket. Betölti, — s így tölti be szerepét: amiért tulajdonképpen írták . . .”⁴⁹

A lap következő száma RESZEGI Ferenc budapesti szervezett építőmunkás levelét közli arról, hogy a tanulni vágyó parasztifjúság részére az egész országban meg kell indítani a könyvek gyűjtését vándorkönyvtárak céljára. Ezt a budapesti szervezett építőmunkások megkezdték és a segítség gondolatát más ipari munkások között is népszerűsíteni fogják.⁵⁰ A lapnak ugyanez a száma a *Hírek* rovatban közli:

„A Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége 45 kötet könyvet ajánlott fel a Szabad Szónak vándorkönyvtár céljaira. Felkérjük azokat az olvasóinkat, akik vándorkönyvtár kezelésére vállalkoznak, jelentkezzenek. Célunk az, hogy az elindított könyveket állandóan olvassák és azok minél több olvasó kezén forduljanak meg. A jelentkezőknek néhány kötetes könyvtárat juttatunk le. A könyveket nem kérjük vissza. A vándorkönyvtár célja, hogy folyton vándoroljanak olvasótól olvasóhoz.”⁵¹

RESZEGI Ferenc, a MÉMOSZ kőműves szakosztályának egyik vezetője, az illegális Kommunisták Magyarországi Pártja tagjaként APRÓ Antal és SOMOGYI Miklós által közölt megbízás alapján rendszeres kapcsolatot tartott a *Szabad Szóval*. Gyakran feljárt a szerkesztőségbe, részt vett az ott kialakult spontán beszélgetéseken, de a *Szabad Szó* munkatársait, a népi írókat is több alkalommal meghívták a MÉMOSZ-ba szervezett vitaestékre, melyekre a munkásokon kívül Bolyai—kollégistákat is hívtak.

Az egyik ilyen vitaesten (ezeket általában SOMOGYI Miklós vezette, a résztvevők száma kb. 30 fő volt) amikor arról beszéltek, hogyan is lehetne tényleges kapcsolatba kerülni a parasztsággal s mit tehet a munkásság a parasztság felemeléséért, olvasták fel KUTRUCZ Gizella *Szabad Szó*ban megjelent levelét s határozották el, hogy támogatják az akciót: gyűjtést indítanak könyvbeszerzésre.

A gyűjtést nem túlságosan széles körben végezték, vagyis csak azoktól kértek, akiket a mozgalomból jól ismertek. A szaktársak általában 20 fillért, 50 fillért adtak, volt aki könyvét hozta be. RESZEGI Ferenc ILLYÉS Gyula: *A puszták népe* című könyvét vásárolta meg, és adta az akcióhoz.

⁴⁸ KUTRUCZ Gizella: „Nem igaz, hogy nem akarunk tanulni!” Uo. 1942. jan. 4. 4. l. (E levél írója jelenleg a Kossuth Kiadó munkatársa.)

⁴⁹ FEHÉR Lajos: *Tovább egy lépéssel*. Uo. 1942. jan. 18. 1. l.

⁵⁰ RESZEGI Ferenc: „Nem akar a parasztifjúság tanulni”. Uo. 1942. jan. 25. 3. l.

⁵¹ *Vándorkönyvtárak*. Szabad Szó. 1942. jan. 25. 5. l.

Néhány nap múlva már volt is annyi pénz együtt, hogy CSINOS Bertalan, a kőműves szakosztály akkori pénztárosa (aki a gyűjtést végezte), meg is vásárolhatta a könyveket, melyek között MÓRICZ ZSIGMOND, SZABÓ Pál, VERES Péter, ILLYÉS Gyula, DARVAS József, KOVÁCS Imre akkor kapható könyvén kívül ott volt SOLOHOV: *Csendes Donja*, NAGY István: *Oltyánok unokái*, TRAVEN könyvek, GORKIJ: *Az anyja*, a *Kék könyvek* néhány kötete, BRAUN Soma szemináriumi füzetei, munkásmozgalmi dalokat tartalmazó füzet és szavalókönyv. A 45 kötet könyvet egy újabb MEMOSZ-beli vitaest alkalmával adták át a *Szabad Szó* munkatársainak: azokat a Bolyai—kollégisták vették el.⁵²

S a felhívás nyomán jelentkeznek az „igénylők”. Az érdeklődés olyan nagyarányú lehetett, hogy a szerkesztőség szükségesnek tartotta megjeleníteni a következő közleményt:

„Nagy érdeklődés nyilvánul meg a vándorkönyvtár akciónk iránt, aminek nagyon örülünk, mert úgy látjuk, hogy a parasztság mégis csak akar tanulni. Az érdeklődőket arra kérjük, hogy legyenek egy kis türelemmel, mert most osztályozzuk a könyveket és február közepéig minden igénylő megkapja a magáét. Természetesen nem örök tulajdonba adjuk, hanem azzal a kéréssel, hogy kiolvasás után továbbítsák másoknak. Így mindenkinek közös tulajdona lesz a könyvtár.”⁵³

A lap egy 55 éves, 80 százalékos világháborús hadirokkant levelét is közli: „... fáradásját nem ösmerve azon leszek, hogy a nekem küldött könyvek majd minden családhoz olvasásra eljussanak...”⁵⁴

Hamarosan valóban meg is kezdődött a könyvek szétküldése. A lapban négy alkalommal jelent meg erről közlemény, összesen 46 olyan nevet sorolva fel, akik könyvküldeményt kaptak.⁵⁵ E 46 név között van az akciót kezdeményező KUTRUCZ Gizella is, bár amikor a „hivatalos” könyvküldeményt megkapták, már igen sok könyv érkezett KUTRUCZÉKHOZ SZIMÓRE. A levelének megjelenését követően ui. egész láda könyvet küldött FEHÉR Lajos Debrecenből, küldtek könyveket a népi írók, SZEKFÜ Gyula, a Győrffy-kollégisták és budapesti munkásfiatalok is. Sokan a *Szabad Szó* olvasói közül, különösen Békés megyei kubikusok is elküldték agyonolvasott könyveiket. E könyveket aztán a szomszédos falvak fiatalságához is továbbadták.⁵⁶

A lapban ezidőtájt megjelent olvasólevelek közül is jónéhány tükrözi az akció visszhangját.⁵⁷

És ekkor közli a lap SÁGVÁRI Endrének, a Szociáldemokrata Párt ifjúsági szervezeteként működő Országos Ifjúsági Bizottság kommunista titkáranak levelét:

„Tisztelt Szerkesztőség! Mellékelten küldünk néhány könyvet a Szabad Szó vándorkönyvtárának gyarapítására, hogy csekély erőnkhez mérten mi is kivegyük részünket a parasztság önképzésének lehetővé tételéből. Nekünk: a dolgozó osztályok fiataljainak valóban leghatásosabb fegyverünk a jó könyv, mert ezzel tudjuk legyőzni

⁵² RESZEGI Ferencnek, az Építő-, Fa- és Építőanyagipari Dolgozók Szakszervezete elnökének személyes közlése.

⁵³ *Vándorkönyvtárak*. Szabad Szó. 1942. febr. 8. 5. l.

⁵⁴ SZEKERES János (Marcelháza) levele *A szerkesztő postájából*. Uo. 1942. febr. 15. 2. l.

⁵⁵ Uo. 1942. febr. 22. 5. l., márc. 29. 3. l., ápr. 19. 5. l., ápr. 26. 5. l. E közlemények tartalmazzák az akció „szabályait”: aki megkapta levelezőlapon értesítse a szerkesztőséget, kiolvasás, de legkésőbb 3 hónap után küldje vissza.

⁵⁶ KUTRUCZ Gizella személyes közlése.

a tudatlanságot és a közönyt a még nem öntudatosodott dolgozók lelkében. Az ipari munkásság fiataljai is a könyv segítségével képezték magukat a munkásmozgalom harcoss tagjaivá, bár az ő számukra más lehetőségek is vannak. A parasztság számára még fokozottabb jelentősége van a jó könyvnek, hiszen nincsenek szervezetei, ahol öntudatosra fejlődésük lehetséges volna. Ezt felismerve, ajánljuk fel szerény hozzájárulásunkat a Szabad Szó akciójához... Azt akarjuk, hogy ez a könyvküldemény is a paraszt-értelmiségi és munkásifjúság közeledését és egy szebb magyar jövődjéért folytatott közös küzdelmét szolgálja. Szeretettel és barátsággal Ságvári Endre a M.Sz.P. Országos Ifjúsági Bizottság titkára.⁵⁸

SÁGVÁRI Endrének a *Szabad Szóban* megjelent levelét olvasva immár nem nehéz felismernünk, hogy a kommunista befolyás alatt működő (majd később a párt tagjai sorába lépő) ILIÁS Ferencnek, a kommunista FEHÉR Lajosnak, RESZEGI Ferencnek és SÁGVÁRI Endrének a *Szabad Szó* könyves-akcióban való közreműködése nem a véletlennek, nem egyes emberek ösztön-szerű cselekedetének következménye, hanem az illegalitásban levő Kommunista Magyarországi Pártja tudatos akciója. Azzal, hogy a „Szabad Szó könyvszakosztálya” és a „Vándorkönyvtár” akciókat a KMP kezdeményezte s szervezte, nyilvánvaló célja az antifasiszta nemzeti összefogás politikájának a parasztság közötti népszerűsítése volt. Az akciók lehetőséget nyújtottak a KMP-nek, hogy éppen a politikailag leginkább érdeklődő parasztok százaival a kapcsolatot felvegye s a párt szavát előbb közvetve, majd a Békepárt röplapjai, körlevelei útján közvetlenül is, eljuttassa. (Itt említjük meg, hogy az 1941 októberben-novemberben a lapban közzétett, a 48-as szabadságharcos hagyományokra emlékeztető cikkek és az ilyen témájú könyveket ajánló közlemények (l. 40. sz. jegyzetet) is a fenti akcióisorozat részének tekinthetők: ugyanebben az időben, ugyanerről a témáról publikált cikksorozatot, ugyancsak a KMP kezdeményezésére, a *Népszava* és a *Magyar Nemzet* is.)

Követve immár a Vándorkönyvtár-akció további alakulását, megállapítható, hogy összesen mintegy száz vándorkönyvtár kiküldésére és „vándoroltatására” került sor. Ennyiről tesz említést a Parasztszövetség feladatait körvonalazó egyik cikkében DARVAS József⁵⁹ és B. FARKAS Ferenc is ennyire emlékezik. Tőle tudjuk azt is, hogy a lap kiadóhivatalában volt az akció „adminisztrációja”: sokszorosított körlevélen szólították fel azokat, akik az előre megadott címre a határidő lejártakor nem küldték tovább a vándorkönyvtárat tartalmazó ládát és ezt nem jelezték.⁶⁰

A lap 1943. november 28-i száma vezércikkének címe: *A vándorkönyvtár* (aláírás nélkül jelent meg, írója a cikk stílusából következtethetően KOVÁCS Imre), mely az akció lezárását jelenti be:

⁵⁷ MAJOR László levele *A szerkesztő postájából*. Szabad Szó 1942. márc. 1. 4. l.; JÓZSEF Lajos ifjúmunkás, Kozma levele. Uo. 1942. márc. 1. 4. l.; PAPP Sándor (Budapest): *Levél Cserhányi Pálnak*. Uo. 1943. márc. 21.; DOMBI KISFALI József: *Kultúrától-könyvek-ről*. Uo. 1943. ápr. 25. 4. l.; S. Klára levele. Uo. 1943. jún. 6. 3. l.; BALOG Ilona levele. Uo. 1943. okt. 17. 3. l.; Kis Erzsébet (segédmunkásnő) levele. Uo. 1943. nov. 21. 6. l.; BUN József (ipari munkás, Balmazújváros): *Hogyan működünk?* Uo. 1944. jan. 30. 4. l.; FARAGÓ László gyári munkás levele. Uo. 1944. márc. 19. 5. l.

⁵⁸ SÁGVÁRI Endre levele *A Szerkesztőség postájából*. Uo. 1942. márc. 15. Ugyancsak teljes terjedelmében közli a *Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához* V. Bp. 1955. 91. 92. l. (SÁGVÁRI Endrének ez volt az utolsó, névaláírással publikált írása: ezt követően rövidesen illegitáltsába kényszerült.)

⁵⁹ DARVAS József: *Szellemi szervezkedést!* Uo. 1942. júl. 5.

⁶⁰ B. FARKAS Ferenc közlése.

⁶¹ *A vándorkönyvtár*. Szabad Szó 1943. nov. 28. 1. l.

„... Jóleső érzés volt látni azt a sok könyvet, amelyeket az ipari munkásság küldött hozzánk, hogy juttassuk el vidéki híveinknek s annál szomorúbb most, hogy ezt a szép reményekkel és nagy eredményekkel kecségtető akciót be kell szüntetnünk... Minden öntudatos ipari és mezőgazdasági munkás, kisparaszt és a velünk rokonszenvező értelmiségi megérti, hogy ma a legfontosabb megtartani állományunkat, vigyázni kell minden értékes emberre, mert igen nagy szükség lesz rájuk a változásnál, a kibontakozásnál, az ország újjáépítésénél!

Az elmúlt hetek és hónapok eseményei készítettek bennünket arra, hogy a vándorkönyvtár akciót leállítsuk...⁶¹

„Az elmúlt hetek és hónapok eseményei” — amelyekre a vezéreikk utal — azok a reakciós terrorintézkedések voltak, melyeket KERESZTES — FISCHER belügyminiszter a nemzeti függetlenségi mozgalom erői növekedése láttán rendelt el: a Békepárt egymás után jelentette meg a nyomdai úton előállított röpcéduláit, felhívásait, körleveleit, melyeket a *Szabad Szó* parasztlevelezőin, a Földmunkás Szakosztály országos és helyi vezetőin kívül *azok is kaptak, akikhez vándorkönyvtár érkezett.*⁶² A Gestapo és a defenzív osztály minden erejét a Békepárt felkutatására összpontosította. Ennek során — nyilván központi (belügyminiszteri) rendelkezésre — került sor arra, hogy a csendőrség a Vándorkönyvtárakat mindenütt elkobozta, a *Szabad Szó* szerkesztőségéhez beérkezett hírek szerint nem egy helyen verésekre, pofozásokra is sor került. B. FARKAS Ferencet is beidézték a rendőrkapitányságra, ahol az akcióról jegyzőkönyvet vettek fel.⁶³

A *Szabad Szó* Vándorkönyvtár-akciója tehát az előző kezdeményezésekkel (Falukönyvtár Szövetkezet, a *Szabad Szó* könyvszakosztálya) összehasonlítva nemcsak a leghosszabb ideig tartott, de eredményeiben is a legjelentősebb volt: igazi mozgalommá válva a Horthy-reakció másfél esztendeje alatt szerényen, mégis messzehangzóan bizonyította a magyar munkásosztály arra irányuló készségét, hogy szövetségeséhez, a parasztsághoz a fasiszta népbütítés időszakában a haladó irodalom alkotásait eljuttassa. És a munkásság e kezdeményezését a falu dolgozói helyesen értékelték. Ennek ad hangot NÁDASDI József balmazújvárosi paraszt, a lap állandó levelezője:

„... Szívünk dobbanása, gondolatunk találkozott, egy a vágyunk, a felénk nyújtott kezét elfogadtuk... Március van, az ifjúság márciusa, mely minden elvetett magnak rügyet fakaszt. Fakasszon rügyet ezen magnak is, melyet a vándorkönyvtárral elvetettünk.”⁶⁴

*

A *Szabad Szó*nak három, önálló arculatot öltött akcióját követtük nyomon a fentiekben. De a „népi írók” *Szabad Szó*ja sok más módon, így publicisztikával, könyvismertetésekkel és a ponyvairodalom elleni harc változatos módszereivel is szolgálta a falu és a könyv kapcsolatának ügyét. Ezekre ez alkalommal nem térünk ki. Arra is csak röviden utalunk, hogy a *Szabad Szó* könyves-akciói mennyiségben és minőségében felülmúlták bármelyik ez idő tájt megjelent sajtóorgánum könyvpropagandát szolgáló tevékenységét.

Ami a nagyfokú aktivitás okait illeti: aligha lehet kétségbe vonni, hogy e vonatkozásban a legfontosabb összetevő a nép szolgálata, a lap szer-

⁶² FEHÉR Lajos közlése.

⁶³ B. FARKAS Ferenc közlése.

⁶⁴ NÁDASDI József (Balmazújváros): *A vándorkönyvtár*. Szabad Szó 1942. márc. 15. 4. l.

kesztőinek az a programszerűen megvalósítandó törekvése volt, hogy a műveltség (s annak legfőbb hordozója: a könyv) eljusson a néphez. S mert a lap szerkesztői maguk is írók, természetesen tekinthető, hogy szinte állandóan napirenden tartották a kérdést: eljutnak-e *saját könyveik* azokhoz, akiknek írták? S bár ez idő tájt a könyvkiadók szerzői honoráriumot nem a kiadott, hanem az eladott könyvek arányában fizettek (tehát az írók anyagilag is érdekelték voltak abban, hogy könyveik ne maradjanak a kiadók raktárában), az is nyilvánvaló, hogy e mozzanat a *Szabad Szó* könyves-akcióinak értékelésénél úgyszólván teljes egészében figyelmen kívül hagyható.

A törekvések vizsgálata azonban arra a kérdésre mégsem ad választ, egyáltalán eljuttott-e (s ha igen, milyen mértékben) a haladó irodalom, illetve a „népi írók” könyvei a néphez?

Senki számára nem lehet kétséges: az a tény, hogy a magyar szegény-paraszttság politikailag aktív, abban az időszakban leghaladóbb rétege a *Szabad Szó* olvasása nyomán úgyszólván hétről-hétre, ilyen vagy olyan formában kapott ösztönözést arra: olvass, művelődj! — nem maradt pusztába kiáltott szó. Vagyis a magyar paraszttság öntudatra ébresztéséhez e könyves-akciók is — statisztikailag soha ki nem mutatható módon és mértékben — hozzájárultak.

E megállapításnak nem mond ellent az sem, ha ez akciók viszonylag szűk korlátaira is emlékeztetünk. Mindenekelőtt hadd utaljunk a lapból is nyomonkövethető ama csalódottságra, hogy hiába minden kezdeményezés, erőfeszítés, a falu nem olvas, vagy ha olvas, legfeljebb ponyvát, még akkor is, ha jó könyvhöz, igazi irodalomhoz, pl. a vándorkönyvtár útján már hozzájuthatna. De ne kergessünk illuziókat. Világosan kell látnunk, hogy még ha ezek az akciók sokkal kiterjedtebbek lettek volna, ha a falura került jó könyveket sokkal többen olvasták volna is, ezek a kezdeményezések végülis meglehetősen elszigeteltek maradtak, s a könyvek (közte a „népi írók” könyvei) ez idő tájt kis példányszámban kerültek falura. DARVAS Józsefre hivatkozunk, aki egy cikkében, megállapítva, hogy a népi írók olvasóközönségének jórésze az öntudatos ipari munkásságból kerül ki, így ír: „... *A paraszt-sághoz viszont alig jutottak el műveik: csak egész vékonyka réteg volt az, amely tudomást szerzett róluk...*”⁶⁵ Igaz, DARVAS József ezt az értékelést 1941-ben adta, érvényes maradt azonban a felszabadulás előtti egész időszakra.

A falu és a könyv találkozásának ügye hazánk felszabadulását követően állami, társadalmi feladattá vált. Teljes kibontakoztatása már a jelen tenni-valói közé tartozik.⁶⁶

⁶⁵ DARVAS József: *A népi írók útja*. Népszava 1941. április 13. Közli: *Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935–1945*. Bp. 1964. 247. l.

⁶⁶ VARGA Sándor: *A könyv a mai falu életében*. Társad. Szle. 1967. máj. 34. l.

SÁNDOR VARGA: DIE BUCHAKTIONEN DES WOCHENBLATTES SZABAD SZÓ
(»FREIES WORT«) 1939—1943. BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER AUSBREI-
TUNG DER BUCHKULTUR IN DEN DÖRFERN

Nachdem Ende des Jahres 1938 Pál SZABÓ das Wochenblatt der ungarischen armen Bauern und Agrarproletarier *Szabad Szó* (*Freies Wort*) übernahm, stand die Zeitung, die zum Blatt der »Volksschriftsteller« geworden war, auch im Dienst der Popularisierung der Buchkultur in den Dörfern.

Die Abhandlung beschreibt drei selbständige Formen der Buchaktionen des *Szabad Szó* (*Freies Wort*).

Im Februar des Jahres 1939 wurde in der Redaktion von 24 Schriftstellern, Journalisten und Agrarpolitikern die *Dorfbibliotheks-Genossenschaft* gegründet. Die Versorgung von 200 Dörfern mit Volksbibliotheken war ihre erste Zielsetzung. Die Organisation ging von der Zeitung aus, die gesammelten Bücher gelangten auch in einige Dörfer, die Aktion jedoch wurde eigentlich von den Horthy-Behörden erstickt, bevor sie geboren war, da das Handelsregistergericht die Gründung der neuen Genossenschaft nicht zur Kenntnis nahm.

Im Jahre 1941 kam die *Buchfachabteilung Szabad Szó* (*Freies Wort*) zustande, denn von den Lesern der Zeitung baten immer mehr die Redaktion um Rat, welches Buch sie kaufen sollten. Die Buchfachabteilung bekam als feste Institution die Aufgabe, diese Anfragen zu beantworten. Mit der Popularisierung der zu dieser Zeit erscheinenden fortschrittlichen Literatur in bäuerlichen Kreisen leistete die Buchfachabteilung *Szabad Szó* (*Freies Wort*) Pionierarbeit.

Im Rahmen der Aktion »*Wanderbibliothek Szabad Szó* (*Freies Wort*)« (1942—1943) sammelten die in den Gewerkschaften vereinigten Industriearbeiter mehrere Tausend Buchbände und schickten sie als kleine Bibliotheken in fast 100 Gemeinden zu den Lesern der Zeitung, die die Verwaltung der Bibliothek übernahmen. Hatten die Interessenten die Bücher gelesen, schickten sie sie weiter in die Nachbargemeinde, deshalb der Name *Wanderbibliothek*.

Die Buchaktionen *Szabad Szó* (*Freies Wort*) hatte die in der Illegalität arbeitende Kommunistische Partei Ungarns angeregt. Die Aktionen gaben der Kommunistischen Partei Ungarns die Möglichkeit, mit Hunderten politisch interessierter Bauern Verbindung aufzunehmen und die Partei konnte sie indirekt oder direkt ansprechen.